

УДК 332.1:339.138

Ілона Наденко

Ilona Nadenko

**ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ****THE FORMATION OF DIRECTIONS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF A REGION IN MODERN CONDITIONS**

Досліджено теоретичні питання щодо формування напрямів соціально-економічного розвитку регіону. Сформовано найважливіші напрями державної регіональної кластерної політики, які сприяють регіональному соціально-економічному розвитку. Обґрунтовано показники оцінки ефективності кластерного проекту.

Ключові слова: програма економічного і соціального розвитку, регіон, кластер, кластерна політика, регіональний кластер.

Исследованы теоретические вопросы относительно формирования направлений социально-экономического развития региона. Сформированы важнейшие направления государственной региональной кластерной политики, которые оказывают содействие региональному социально-экономическому развитию. Обоснованы показатели оценки эффективности кластерного проекта.

Ключевые слова: программа экономического и социального развития, регион, кластер, кластерная политика, региональный кластер.

Theoretical problems concerning the formation of directions of socio-economic regional development are investigated in this article. The most important directions of state regional cluster policy which promote regional socio-economic development are formed. The indicators which assess the cluster project effectiveness are substantiated.

Keywords: program of economic and social development, region, cluster, cluster policy, regional cluster.

Постановка проблеми. При розробці дієвого механізму інтеграції регіонального маркетингу в загальну систему соціально-економічного розвитку регіону органам влади регіону слід передбачити розробку основних методик, що дозволяють оцінити ступінь впливу регіонального маркетингу на розвиток суб'єкта господарювання у часі. По суті, регіональний маркетинг стає первинним елементом на шляху розроблення довго- і середньострокових програм соціально-економічного розвитку регіону, галузевих програм розвитку, концепції розвитку додаткових галузей регіону, вибудовування механізму державно-приватного партнерства, а також оцінювання програм соціально-економічного розвитку регіону України. Найбільш важливими інструментами регіонального маркетингу на рівні регіону повинні стати: кластеризація галузей регіону і диверсифікація економіки регіону.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Проблеми розвитку регіонів та державної регіональної політики розглядаються провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, як-то: Ю. Барський [1], В. Геєць [5], Є. Кіш [8], С. Романюк [3], В. Семиноженко [5], З. Варналій [7], В. Рубан [6], М. Портер [4] та ін. Водночас аналіз наукових досліджень та літератури свідчить про недостатність висвітлення проблеми формування соціально-економічного розвитку на регіональному рівні. Особливої актуальності це питання набуває в контексті поглиблення європейської інтеграції України, в зв'язку з чим потребує удосконалення процес розробки та реалізації програм регіонального розвитку.

Завдання дослідження полягає в розробці пропозицій щодо вдосконалення розробки та реалізації програм соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [2] визначена програма економічного і соціального розвитку України, яка визначає цілі та пріоритети економічного розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формує взаємоузгоджену і комплексну систему заходів, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку.

Доцільність розвитку регіонального маркетингу передбачає розроблення методичних засад і підходів до формування кластерної політики. Так, зокрема, органам державної влади регіонів слід передбачити прозорість і системність поетапності кластерної політики. Також слід враховувати накопичену динамічну статистичну базу, яка дозволить провести необхідні розрахунки для визначення структури кластерів та їх середньо-довгострокового розвитку. Також слід виробити концептуальний механізм реалізації регіонального маркетингу в стратегічному і оперативному розвитку регіонів країни.

Найбільш дієвим інструментом регіонального маркетингу, який слід розвивати, є розвиток системи кластеризації промислових галузей. У той же час відсутність єдиного визначення кластера і множинність інтерпретацій кластерної концепції призвели до різноманітності практичних підходів до кластерної політики. Серед західних аналітиків існує думка, що кластерної політики як такої не існує, принаймні, у вигляді чітко визначеного набору інструментів (як, наприклад, інвестиційна політика). У цьому зв'язку важливо зрозуміти, яким чином кластерні політики поєднують ключові аспекти політик інших сфер, таких як промислова політика, інноваційна та технологічна політика, політика регіонального розвитку та ін. Таким чином, кластерна політика може запозичити з промислової політики фокусування на окремих секторах економіки і специфічні для цих секторів заходи, тобто технологічну спрямованість [3, с. 17].

Різні дослідження кластерів в європейських країнах виявили істотні відмінності в політиках розвитку кластерів. Можна виділити два типи відмінностей. По-перше, кластерні політики різних регіонів помітно різняться масштабами. У фінансових термінах ресурси, спрямовані на розвиток кластерів, варіюються від значних стратегічних бюджетів (Північний Рейн-Вестфалія, Шотландія) до фінансування окремих невеликих проектів (Франція). Другий аспект стосується відмінностей у безпосередніх цілях та інструментах кластерної політики. Політики в Лімбурзі (Нідерланди) і Тампере (Фінляндія) значною мірою сфокусовані на підтримку мережевих взаємодій між учасниками кластера, в той час як у Шотландії (яка володіє великими ресурсами) підтримка мереж є лише одним із ряду заходів політики.

Вивчення кластерної політики фокусується на практичних аспектах розробки політики та факторах, що впливають на успішне застосування політики. Кластерна політика розглядається в рамках її «життєвого циклу» або стадій розробки від початкового задуму до оцінки виконання:

- 1) дослідження регіональної економіки з метою вибору та визначення мети кластерів і методології, що використовується для ідентифікації і відбору цільових кластерів;
- 2) дослідження існуючої нормативно-правової бази з погляду кластерного підходу;
- 3) розробка кластерно-орієнтованої політики, включаючи механізм коригування кластерної політики;
- 4) реалізація кластерної політики у вигляді програми заходів щодо підтримки розвитку кластерів у регіоні;
- 5) моніторинг та оцінювання виконання кластерної політики і розвитку кластерів у регіоні;
- 6) критичні фактори успіху – вивчення і виявлення локальних факторів, що впливають на розвиток кластерів у регіоні.

У міжнародній практиці побудови кластерів склалися два підходи. Так, відповідно до першого підходу моделлю елементів кластера вважається «ромбова модель», запропонована М. Портером [4], в неї входять:

- 1) структура компанії і конкуренція;
- 2) локальні потреби;
- 3) суміжні компанії і підтримки;
- 4) факторні умови (навички, інфраструктура, наукове дослідження, капітал).

Іншою часто використовуваною моделлю, представленою SRI International, є модель у вигляді пірамід. В ній зверху розташовані провідні компанії-експортери, потім нижче постачальники послуг, наприкінці, в основі, п'ять головних факторів:

- 1) кваліфіковані й адаптивні трудові ресурси;
- 2) доступна технологія;
- 3) доступність капіталу;
- 4) прогресивна матеріальна інфраструктура;
- 5) податки та законодавство у сфері конкуренції.

У ряді досліджень кластер оцінюють відповідно до його кількісних показників і параметрів (методами статистичного та математичного аналізу), таких як стандартні промислові класифікації галузей, показники економічної агломерації та транзакційні потоки.

Це веде до використання традиційних методів аналізу економічного розвитку та регіональних досліджень, таких як: географічна концентрація зайнятості і виробництва, коефіцієнти локалізації (для порівняння даного рівня спеціалізації з середнім по країні), міжгалузевий аналіз (для оцінювання локальних потоків виробництва і споживання). В деяких дослідженнях виділення кластерів здійснюється в рамках всієї країни на основі формул зважування за такими показниками, як розміри виробництва, інтенсивність концентрації виробництва і відносне значення для локальної економіки, темпи зростання, інтенсивність міжгалузевих зв'язків. Нарешті, останній підхід, характерний для різних бізнес-шкіл, розвиває регіональні кластерні моделі, що ґрунтуються на порівняльних конкурентних перевагах на глобальних ринках, які пов'язані з такими чинниками, як рівень конкурентоспроможності, характер підприємницьких угод, спеціалізована інфраструктура, розвинений локальний споживчий попит. Найбільш широко застосовуваною моделлю з цього ряду є модель М. Портера.

У практиці виявлення і оцінювання регіональних кластерів часто використовують такі методи (табл. 1).

Таблиця 1

Методи оцінювання регіональних кластерів

Методи	Переваги	Недоліки
Експертні оцінки	Відносно низькі витрати, детальна інформація	Відсутність систематичного збору інформації, відсутність узагальнених даних
Коефіцієнти локалізації	Простота розрахунків	Акцент на галузі та сектори, а не на інформацію про кластер
Виробничі міжгалузеві баланси	Є часто основними джерелами показників взаємозалежності галузей і компаній, детальна і комплексна інформація	Дані можуть застарівати; не відображають ролі супутніх інституційних структур
Інноваційні міжгалузеві баланси	Є часто головним джерелом показників взаємозалежності галузей і компаній	Такі баланси рідко публікуються
Теорія графів / мережевий аналіз	Візуальний аналіз взаємозв'язків	Набір комп'ютерних технологій обмежений
Спеціальні обстеження	Гнучкість у зборі необхідних даних	Високі витрати проведення

Поширеним методом визначення регіональних кластерів є використання експертних оцінок та інших механізмів збору необхідної економічної інформації. Регіональні експерти, керівники бізнесу, офіційні представники влади та інші особи, що приймають рішення, є важливим джерелом інформації про тенденції регіонального промислового розвитку, його основні особливості, сильні і слабкі сторони. Хоча збір експертної інформації про регіональну економіку може виявитися ефективним з точки зору витрат та обсягу такої інформації, відсутність достатньої систематичності не дозволяє робити глибокі узагальнення. Експертні оцінки найбільш часто застосовуються при мікроаналізі регіональних промислових кластерів [4].

Дуже популярним методом виявлення регіональних промислових кластерів є використання коефіцієнтів локалізації. Коефіцієнт локалізації – це співвідношення питомої ваги зайнятості населення в певних галузях промисловості: наприклад, питома вага галузі в сукупній чисельності зайнятих регіону відносно питомої ваги цієї галузі в загальній чисельності зайнятих по країні в цілому. Традиційне використання коефіцієнтів локалізації дає мало інформації про регіональні промислові кластери. Це галузевий метод аналізу і тому нічого не говорить про взаємозалежність різних секторів економіки, його доцільно використовувати в сукупності з іншими методами.

Дослідження кластерів за допомогою міжгалузевих балансів. Експерти з питань регіонального промислового розвитку вже давно використовують такі методики групування галузевих секторів, як теорія графів, факторний аналіз тощо, в основі яких лежать міжгалузеві зв'язки. У деяких країнах Західної Європи методологія міжгалузевих балансів ґрунтується на аналізі матриць інноваційної вза-

сгоді, а не матриць міжгалузевих потоків продукції. Інноваційні матриці описують потоки інновацій між їх виробниками і споживачами. Принципова перевага інноваційних матриць полягає в акценті на дійсну інноваційну взаємозалежність і взаємодію галузей. Недоліком таких матриць є високі витрати по збору інформації та статистичних даних, а також складнощі з концептуальним обґрунтуванням проведених обстежень.

Порівняно новим методом виявлення промислових кластерів є мережевий аналіз зв'язків між підприємствами і галузями господарства. Найбільш об'єктивними статистичними даними для такого аналізу є інноваційні міжгалузеві баланси, хоча при цьому також використовуються опитування регіональних експертів та інші якісні дані про зв'язки між регіональними галузями. Головна проблема графічного мережевого аналізу регіональних промислових кластерів полягає в інтерпретації виявлених складних зв'язків. Розвиток і розробка більш якісної технології графічного аналізу і відповідного програмного забезпечення є потенційним і перспективним напрямом у дослідженні промислових кластерів [5, с. 10].

Спеціальні обстеження. Для виявлення місцевих, регіональних та міжрегіональних моделей обміну можна проводити дослідження діяльності регіональних компаній. Однак такі обстеження промислових кластерів досить дорогі. Тому методи обстежень доцільно використовувати в обмежених масштабах і лише разом з іншими кількісними методами.

Представлена нижче методика дозволяє розробити власний для регіонів України підхід у розвитку кластерної політики, при цьому доповнюючи основні елементи стратегічного аналізу нормативною базою:

- 1) проведення соціально-економічного та галузевого аналізу регіону країни і всіх його територій на предмет виявлення потенціалу їх розвитку в середньо-довгостроковій перспективі;
- 2) математичне програмування розвитку на середньо-довгострокову перспективу в цілому по регіону і окремо по суб'єктах господарювання;
- 3) визначення на основі математичного програмування ступеня інвестиційної, інноваційної та виробничої активності за галузями і промисловими підприємствами реального сектора економіки;
- 4) уточнення сценарного аналізу соціально-економічного розвитку регіону з урахуванням розроблених стратегічних документів регіону і галузевого аналізу;
- 5) первинне виділення кластерів по галузях з урахуванням розроблених стратегій соціально-економічного розвитку регіону;
- 6) формування зведеної таблиці ресурсного потенціалу, необхідного для створення і реалізації кластерів за галузями регіону;
- 7) експертна і громадська оцінка (анкетування та збір рекламцій провідних громадських інститутів і наукових кіл по утворених кластерах) щодо формування кластерів на території регіону;
- 8) узагальнення отриманих результатів (збір думок і фінансових висновків) за регіональними кластерами, що формуються;
- 9) ранжування кластерів за пріоритетністю фінансування з метою зниження невизначеності формування кластерів, а також формування науково-дослідної, соціально-економічної та трудової політики регіону.

Виявлення і вимірювання кластерів, їх ідентифікація. Розвиток кластерів не може бути оцінено лише щодо змін кількості робочих місць і доходів, ці характеристики мають бути доповнені показниками, які оцінюють зміни в поведінці підприємств. Зокрема, якщо кластери були визначені на підставі зв'язків між учасниками кластера, в системі оцінювання повинна бути можливість урахування змін у зв'язках між основними учасниками кластера, тобто виникнення мережевих утворень [6, с. 235].

Встановлення зв'язку між поведінкою кластера і впливом на економічних агентів. Як тільки вдається визначити і виміряти колективну поведінку, виникає наступна методологічна проблема оцінювання, яка полягає в тому, щоб визначити зміни в процесі утворення кластерів, які приводять до змін діяльності окремих агентів (підприємств) або всього кластера (табл. 2) [7, с. 475].

Конкурентоспроможні кластери слід розділити за такими ознаками:

- 1) стійка позиція на ринку (найчастіше світовому, тому що конкурентоспроможність кластера, безумовно, залежить як від його частки на зовнішніх ринках, так і від зростання цієї частки);
- 2) технологічна перевага в галузі і здатність до інновацій, тому що здатність до проведення науково-технічних розробок і уміння обернути технологічну перевагу в успішно реалізовану продукцію характерні для всіх успішних кластерів (навіть для галузей, які знаходяться у фазі зрілості або спаду, де темпи технологічних змін обмежені);

3) здатність до самооновлення, тому що кластери повинні здійснювати діяльність з самопідтримки і самоуправління;

4) встановлення зв'язків між діяльністю кластера та її впливом на розвиток території. Роль оцінки в цьому випадку полягає не тільки в тому, щоб встановити, чи відбувається зростання в кластерах, але й визначити, чи робить це зростання позитивний вплив на всю економіку регіону;

5) зіставлення різних видів діяльності кластерів [8].

Таблиця 2

Критерії змін діяльності окремих агентів або кластера

Конкурентна перевага	Спосіб вимірювання
Рівень кваліфікації персоналу	Дослідження рівня кваліфікації персоналу в рамках кластера; Облік потреби в навичках і уміннях; Дослідження можливостей місцевих структур по задоволенню потреб у навичках і уміннях
Технологічний розвиток	Міжнародна репутація спеціалізованих досліджень у рамках кластера; Міра, якою підприємства, що входять в кластер, можуть проводити наукові дослідження; Комерціалізація наукових досліджень в університетах
Система підтримки створення нових фірм	Дослідження з вимірювання доступності венчурного капіталу для утворення нових фірм; Дослідження по оцінюванню доступності виробничих фондів; Огляд інституційної підтримки кластерного розвитку і відношення до бізнесу

При цьому, основним оцінюваним результатом реалізації кластерного проекту є поліпшення торгового балансу регіону – стабільне підвищення рівня експорту (як зовнішнього, так і внутрішнього), а також заміщення імпорту. До показників оцінки ефективності кластерного проекту можуть також бути віднесені:

1) поліпшення основних показників виробничо-господарської діяльності (обсяг реалізації, рентабельність, фондівіддача та ін.) основних підприємств-учасників кластера (у динаміці);

2) збільшення обсягу податкових надходжень;

3) збільшення обсягу залучених інвестицій, у тому числі зарубіжних;

4) збільшення кількості підприємств і організацій, що беруть участь у кластері; збільшення частки малих і середніх підприємств, що беруть участь у кластері;

5) збільшення частки інтелектуального продукту у продукції кластера;

6) збільшення кількості кваліфікованих робочих місць;

7) багато інших, залежно від параметрів кластера, що розвивається, і поставлених завдань.

Висновки. Таким чином, позитивними сторонами розвитку системи кластерного управління в регіонах при формуванні регіонального маркетингу є: створення концепції кластерного управління регіональною економікою у світлі посилення ролі зовнішньоторговельної діяльності в соціально-економічному розвитку регіонів, що сприяє економічному зростанню; посилення ролі економічних факторів і зниження адміністративних; використання кластерного аналізу, що може послужити основою для конструктивного діалогу між підприємцями та владою з метою виявлення загальних проблем, інвестиційних можливостей, коригування промислової і формування інноваційної політики регіону.

Список використаної літератури

1. Барський Ю. М. Сутнісна характеристика соціально орієнтованої економіки регіону / Ю. М. Барський // Economic sciences «Modern trends in scientific thought development: materials digest of the 2nd International scientific conference. – Kiev-London-Odessa : InPress, 2011. – 31 January–14 February. – 280 p. – P. 135–137.
2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>

3. Романюк С. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан та нові можливості / С. Романюк // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / [за ред. С. Максименка]. – К. : Київ. центр Ін-ту Схід-Захід, 2011. – Бібліогр. : С. 14–41.
4. Портер М. Конкурентные преимущества стран / М. Портер ; пер. Д. Е. Тетерина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://economicus.ru/ise/Pdf_Z3/z3_art12_p308-356.pdf
5. Геєць В. «Чорні діри» чи точки економічного зростання? / В. Геєць, В. Семиноженко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 43. – С. 10.
6. Україна у 2007 – 2011 рр. : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / [за заг. ред. Ю. Г. Рубана]. – К. : НІСД, 2011. – 655 с.
7. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / [за заг. ред. З. С. Варналія]. – К. : НІСД, 2007. – 771 с.
8. Кіш Є. Регіони Європи на початку XXI століття [Електронний ресурс] / Є. Кіш // Політика і час. – 2007. – № 1. – С. 33–36. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=845217>

References

1. Barskyi, Yu. (2011) Essential characteristics of socially oriented regional economy. *Economic sciences «Modern trends in scientific thought development: materials digest of the 2nd International scientific conference*. Kiev-London-Odessa: InPress, pp. 135–137.
2. The Law of Ukraine «About state prognostication and development of programs of economic and social development of Ukraine» [Internet]. Available from: <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>>
3. Romaniuk, S. (2011) The policy of regional development in Ukraine: modern state and new possibilities. In: *Institutes and instruments of territorial development. On the way to European principles*. Kyiv. tsentr In-tu Skhid-Zakhid, pp. 14–41.
4. Porter, M. Competitive advantages of countries [Internet]. Available from: <http://economicus.ru/ise/Pdf_Z3/z3_art12_p308-356.pdf>
5. Heyets, V. and Semynozhenko, V. (2010) «Black holes» or points of economic development? *Dzerkalo tyzhnia*, (43), p. 10.
6. Ukraine in 2007–2011: strategic estimates of socio-political and socio-economic development (2011) In: Ruban Yu. H. (Ed), Kyiv. NISD, 655 p.
7. Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorytety: monohrafiia (2007) In: Varnaliy Z. S. (Ed.), Kyiv. NISD, 771 p.
8. Kish, Ye. (2007) Regions of Europe at the beginning of XXI century [Internet]. *Polityka i chas*, (1), pp. 33–36. Available from: <<http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=845217>>

Стаття надійшла до редакції 11.04.2014.

Відомості про автора

І. С. Наденко, здобувач, кафедра економічної кібернетики і маркетингу, Черкаський державний технологічний університет.